
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

Nemzeti mitológia a Macedón Köztársaságban¹ és szomszédjainál

A bevezetőben a szerző azt hangsúlyozza, hogy a történelem és a régészet két olyan tudományos diszciplína, amit a politikusok előszeretettel használnak fel saját politikai és nemzeti céljaik megvalósítása érdekében. A tudományos látszat mögött ezekben az esetekben politikai manipuláció húzódik meg, a tudomány helyét átveszi az ideologizálás. A szerző szerint a kutatók megkülönböztetik az új nemzeti mítoszokat a régi történelmi mítoszoktól, amelyek a történelem folyamán és egészen más összefüggésekben jelentek meg. Felhívja a figyelmet arra, hogy az új nemzeti mítoszok elemzésével mindenekelőtt a szociológusok, politológusok és antropológusok foglalkoznak, a történészek sokkal kevésbé. Ennek okát abban látja, hogy a történészek egyrészt szükségesnek tartják az úgynevezett történelmi távlatot, azt, hogy bizonyos folyamatok már lezártak legyenek, másrészt abban, hogy a történészek többnyire tagadják a nemzeti mítoszok hasznosságát. Ez utóbbiak ugyanis szerintük negatívan hatnak mind a társadalmi, mind pedig a nemzetek közötti viszonyokra. *Nada Proeva* úgy véli, hogy vannak olyan (történelmi) mítoszok, amelyek az adott nemzet szempontjából hasznosak lehetnek. Így segítette a zsidók egységének megőrzését a kiválasztott nép tudata, s ilyen szerepet játszottak a mítoszok az asszimiláció elleni küzdelemben, az identitás megőrzésében a macedónoknál, a kurdoknál és a baszkoknál. Ennek fényében a szerző úgy véli, „hogy amikor egy mítoszt nem

1. A cirill betűt használó ország neve Република Македонија (<http://vlada.mk/>), aminek átírása, ha csak a cirill betűs átírás szabályaira (Hadrovics László főszerk.: A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása Budapest, *Akadémiai Kiadó*, 1985, 123–129.) lennének tekintettel Republika Makedonija lenne. A latin írást használó délszláv országok így is írják (lásd pl.: http://www.mzz.gov.si/si/predstavnistva_po_svetu/evropa/macedonija/; <http://www.mvep.hr/hr/predstavnistva/veleposlanstva-stranah-drzava-u-rh/macedonija-zagreb,114.html#p>. Annak, hogy külföldön máshol Macedónia/Macedonia/Mazedonien az átírás (bár német nyelvterületen elfogadott a Makedonien forma is) részben nyelvtörténeti, részben politikai okai vannak. Ez utóbbiak közül a legfontosabb, hogy Görögországnak fenntartásai vannak az ország nevével kapcsolatban. Érveik között szerepel, hogy Görögország északi régiójának neve Makedónia (Μακεδονία).

tudatosan és nem bizonyos célok érdekében alkottak meg, hanem spontánul keletkezett, akkor a történész ezt történelmi dokumentumként értékeli.”

Ezt az állítást azzal kívánja árnyalni, hogy elismeri, tény, hogy a nacionalizmus idején a korábban spontánul keletkezett mítoszokat is felhasználták politikai célokra. Szerinte ilyen például a modern görög állam azon magatartása, hogy visszaél a történelmi mítoszok használatával, miközben tagadja a későbbi, jól ismert és jól dokumentált eseményeket, mindenekelőtt a területén korábban lezajlott migráció jelentőségét. Teszi ezt annak érdekében, hogy „segítse a modern görög nemzet megteremtését és az antik Görögország etnikai területénél sokkal szélesebb területen építse ki az államot”. A szerző szerint ez a törekvés jól látható abból az 1913-ban kiadott dokumentumból, amelyben az akkor megszerzett Macedóniát és Trákiát (még? csupán) *új földekként* jelölték meg. A görög példa is alkalmat ad számára, hogy akárcsak a későbbiek során még többször kiemelve, hogy a nemzeti mítoszok megalkotói általában azt hangsúlyozzák, hogy az adott területen ők jelentek meg (másoknál) korábban, hogy az övék az ősibb nemzet.

Proeva úgy véli, hogy az új nemzeti mítoszok a XVIII. században, a szekularizáció idején keletkeztek, amikor is már kételkedtek Istenben és az addig érvényes hagyományokban. Szerinte az új, nemzeti mítoszok, antik előképektől eltérően hazug mítoszok, mert „az általános írás-olvasás, és a globalizáció idején nem csupán nincs szükség ilyenekre, de egyenesen károsak is.”

Az elméleti bevezető után elsőként az albán pánillirizmus és nemzeti kommunizmus ideológiáját vizsgálja meg. A pánillirizmus dogmáját az albán nacionalisták a XIX. század folyamán alkották meg, akkor, amikor még nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű régészeti anyag. A pánillirizmus szerint egy időben Európát (egészen a Baltikumig) illírek népesítették be. A második világháború után, amikor az ásatások bebizonyították ezen állítás tarthatatlanságát, elméletüket átalakították a „balkáni pánillirizmus” eszméjévé, azaz ekkortól már csak a Balkán-félszigetre tekintették érvényesnek. Ennek alapján azt állították, hogy a hellének valójában illírek, illetve, hogy már Homérosz is szól az illírekről. Az elmélet célja természetesen annak igazolása volt, hogy a Balkánon az albánok (az illírek egyenes leszármazottai) az igazi őslakók. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az elmélet képviselői megfelelkeznek egy fontos tényről: az illír népmegnevezés utoljára a III. században tűnik fel a forrásokban, míg az albánokról/arnautákról csak a XI/XII. századi források szólnak először, a hiátus tehát ez esetben mintegy nyolcszáz év. Ráadásul az elmélet hívei azt állítják, hogy folytonosság van az illír és az albán nyelv között, ezt azonban nem lehet bizonyítani, mert mindössze három írott illír nyelvemlék maradt fenn, amelyek nem nyújtanak elegendő alapot a bizonyításra.

Ez a tény viszont nem zavarta a XX. századi albán kommunistákat abban, hogy erre az elméletre alapozva nemzeti-kommunista mítoszt alkossanak. A fantasztikus elemeket sem nélkülöző teória lényege az volt, hogy az albánok a Balkán legrégebbi népét alkotják. Az elmélet népszerű lett a macedóniai albánok körében is, akik a történelmi dokumentumok tükrében csak lassan, a XVII. század végétől a jelenkorig zajló folyamatok eredményeképpen lettek számottevő etnikummá a mai Macedónia nyugati részén. Az elmélet alapján viszont a macedóniai albánok egy része azt állítja, hogy az általuk lakott területnek is az albán állam részévé kell válnia. Ennek az elméletnek is volt szerepe az albánok és macedónok között 2000-ben kitört fegyveres összecsapásban. A macedón szerző megjegyzi, hogy bár a macedóniai albánok 1990 óta komoly jogokkal bírtak, az összecsapásokat lezáró 2001-es ohridi megállapodásban az albánok olyan széleskörű jogokat kaptak, amilyennel a világon egyetlen kisebbség sem rendelkezik, az albániai macedónokról már nem is szólva. Proeva szerint ez azért történhetett így, mert a nyugati politikusoknak a nem demokratikus szerb rezsim megtörése érdekében szükségük volt az albánokra. A szerző szövé teszi, hogy a déli szomszédai által kitalált szláv-macedón megnevezést – amely arra szolgált, hogy cáfolják a macedón identitás létét és így kétségbe vonják az állam létjogosultságát is – az albán politikusok is kihasználták. Az albánok szerint azért értelmes dolog ezt a megnevezést használni, mert a jelenlegiek elődei csak a VI. században érkeztek mai lakóhelyükre a Kárpátok mögül. Ez azt jelenti, hogy semmilyen kapcsolatuk nincs (nem volt) az ókori macedónokkal, így nem jogosultak a Macedónia megnevezésre sem. Ez a megnevezés igazából az illírek egyenes leszármazottait, az albánokat illeti meg. Ezt az elvet, amely kétségbe vonja a jelenlegi Macedónia létét, vallja a koszovói politikusok egy része is.

Ezt követi a bolgár pankretizmus vizsgálata. Bár az erről szóló elmélet majdnem egykorú a pánillirizmussal, csupán a múlt század hatvanas éveiben állították a bolgár nacionalizmus szolgálatába. A pánillirizmus szerint, ha a peonok trákoknak tekinthetők, a bolgárok pedig az ő leszármazottaik, akkor a Vardartól keletre eső, (egykor) peonok által lakott területek bolgár területnek tekintendők. A kommunizmus bukása után nem ezt a mítoszt fejlesztették tovább, hanem egy új elmélettel álltak elő, amely szerint a bolgárok a Hindukus környékéről érkeztek mai hazájukba. A szerző szerint ez a két bolgár nemzeti mítosz nem gyakorolt hatást a macedón nemzeti mitológiára. Ez utóbbira a macedón nemzet és nyelv tagadása volt hatással, valamint az a törekvés, hogy rájuk erőltessék a bolgár nemzeti identitást. A két nép között a Sámuel bolgár cárra vonatkozó vitával kapcsolatban Proeva megjegyzi, hogy a Sámuel államára alkalmazott Bulgária megnevezés

nem etnikai, hanem politikai értelemben volt használatos. Proeva szerint Sámuel, akinek állami központja nem Bulgáriában, hanem Macedóniában volt, valójában usurpálta a bolgár állam állami-jogi tradícióját. Ezzel a politikai elnevezéssel illeték az összes bolgár fennhatóság alatt álló területet. Azt, hogy a megnevezést politikai és nem etnikai értelemben használták, jól mutatja, hogy Cirill és Metód nyelvét nem bolgárnak, hanem szlávnak nevezték, s a bizánci források nem Macedóniát, hanem Sklaviniát, vagy Sclaviciát emlegetnek. Proeva szerint „a XIX. század végéig, a balkáni államok létrejöttéig a görög és a bolgár megnevezésnek nem volt sem etnikai, sem pedig politikai jelentése. Az Ottomán birodalomban a bolgár megnevezés a birodalom összes szlávját jelölte, de mint a paraszt megjelölés szinonimája, mivel a szlávok többnyire a fálvakban éltek, míg a görög megjelölés egészen a XIX. század elejéig a pravoszláv keresztényekre utalt.” A szerző utal arra, hogy a forrásokban a XVIII. századtól jelenik meg a macedón/Macedónia és a bolgár/Bulgária megkülönböztetés, majd a bolgárok között megjelent az igény Macedónia „felszabadítására”. Arra, hogy ez az igény csak viszonylag későn jelent meg, a következő példát hozza fel. Az 1878-ban Kreszna városában és környékén kitört felkelést a (korabeli) bolgár történetírás kresznai felkelésnek nevezi, azaz a helyszínt jelölte. Egy fennmaradt pecsétnyomón a körön belül cirill betűs felirat látható, míg a körön kívül ez áll: az 1878-as macedón felkelés alkalmából. A korabeli macedón felkelési bizottság előírásaiban pedig Macedónia felszabadításáról, macedón felkelésről, macedón hadseregről van szó. A szerző ironikusan megjegyzi: „ez világosan bizonyítja, hogy ezt a felkelést, akárcsak a későbbi »bolgár« felkelést a macedónok és nem a bolgárok kezdeményezték.” Ugyancsak fontos bizonyítéknak tekinti, hogy a XX. század elejéről való amerikai bevándorlási listákon Macedónia különböző területeiről származó, félig írástudatlan bevándorlók magukat egyértelműen macedónoknak nevezik. Proeva hangsúlyozza, ez azt mutatja, hogy nem igazak azok az állítások, amelyek szerint a macedón nemzetet csupán a Komintern 1934-es dokumentumai, illetve Titó II. világháború utáni dokumentumai hozták volna létre. Ezek a dokumentumok csupán a macedón nemzet létrejöttének tényét ismerték el, állítja a szerző.

A tanulmány következő része a görög pánhellénizmust vizsgálja. Ennek az ideológiának az értelmében az európai civilizáció bölcsője Görögország (különös, hogy a szerző nem az ókori Hellaszt emlegeti). Ennek megfelelően a görögök (a főníciai írástól kezdve a macedón falanxig) számos tállálmányt a magukénak tekintenek, holott az utóbbiakat illetően jól tudjuk, hogy az ókori görögök világosan megkülönböztették a macedónokat a hellénektől. A pánhellénizmus szerint minden olyan terület, ahol csak hellén

nyomok vannak, legyen az kereskedelmi, kulturális, vagy bármi, az görögnek tekintendő, függetlenül attól, hogy a görögök ottani megjelenése előtt milyen népek éltek ott akár már évszázadok óta.

A görög és a macedón nacionalizmus végletes túlzásaira a szerző rendkívül szemléletes példát hoz fel. A Pakisztánban található Kasha településről egyesek megalapozatlanul azt állítják, hogy eredete macedóniai Nagy Sándor idejére megy vissza. A görög állam 2005-ben görög kulturális központot hozott ott létre. Ezután egy macedón „tudományos” expedíció (melynek tagjai között sem történészek, sem régészek nem voltak) ugyancsak Pakisztánban a kínai határ közelében fekvő Hunza völgyben olyan nyelvi izolátumot találtak, amelyről a macedón nemzeti mitológia képviselői azt állították, hogy az antik macedón nyelvhez kötődik. Az expedícióról szóló beszámolót levetítette a macedón televízió, majd 2008-ban a Macedón Köztársaság jelentős médiafelhajtás kíséretében vendégül látta Hunza királyát és királynőjét.

Proeva ezután a modern Görögország azon törekvését mutatja be, hogy eltüntesse a területén lévő más etnikumokat, illetve nyomaikat. Az 1920-as sèvres-i békeszerződés arra kötelezte Görögországot, hogy tegye lehetővé a kisebbségek szabad nyelvhasználatát. 1925-ben kinyomtatott ugyan egy latin betűkkel (a macedónok mindig cirill írást használtak) készített macedón nyelvkönyvet, a kinyomtatott példányokat azonban egy rablótámadásnak álcázott akcióban megsemmisítették, hiszen azt bizonyította volna, hogy létezik macedón kisebbség. A macedón beszédet pénzzel büntették, a szláv és török helységneveket görögösítették stb. Az 1946 és 1949 között zajló görög polgárháború következményeként, amelybe a görögök szövetségeseiként (napalmbombákkal) a britek is beavatkoztak, humanitárius okokból 28 ezer gyermeket evakuáltak. „Ez az exodus volt a macedón etnikai térség végső megtisztításának kezdete, mivel egyetlen evakuált gyermek sem tért vissza egykori családi tűzhelyéhez. Egy 1982-ben hozott törvénnyel megtiltották, hogy a görög származásúak kivételével bárki visszatérhessen, és ezeket a gyerekeket a mai napig menekültnek nevezik. A macedónok így saját lakóterületükön kisebbséggé váltak.” Sajátos fordulat, hogy amíg 1982-ig a görögök arra törekedtek, hogy Észak-Görögországban minden módon eltöröljék a macedón elnevezéseket, attól az évtől kezdve megfordították a folyamatokat. Visszaadták a macedón etnikai és földrajzi neveket, és saját hasznukra fordították a macedón szimbólumokat. Hozzá kell tenni, Proeva csak implicite érzékelteti, hogy a szimbólumokat illetően az antik macedón szimbólumokról van szó: Macedón (Nagy) Sándor képével díszítették az egyik görög pénzérmét.

A szerző ez után nehezményezi, hogy a németek filhellénizmusa miatt Görögországnak Európában sok mindent elnéznek. „Így a görög propagandának és a jól ismert filhellénizmusnak köszönhetően az Európai Unió szó szerint megzsarolt egy fegyvertelen, szegény és kicsiny országot, amely a legcivilizáltabb módon vált ki a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból és Szlovénián kívül egyedülként kapott pozitív értékelést a Badinter bizottságtól, azt követelve, hogy államisága elismerésének fejében változtassa meg a nevét, amivel megtagadta tőle a saját identitásra és saját államra vonatkozó természeti jogot. Ennyit a nemzeti mítoszokkal kapcsolatos európai viszonyulásról, Európáról, amelyik görög, és Görögországról, amelyik európai, míg mi balkániak vagyunk.”

Amint azonban a következő (a macedóniai macedónizmusról szóló) fejezetből kiderül, az előző idézet ellenére szó sincs arról, hogy Proeva a saját, tehát macedón nemzeti mitológiájukat illetően megértőbb lenne, mint a többi nemzeti ideológiával összefüggésben. Megemlíti, hogy a macedón emigránsok (mindenekelőtt a Görögországból eltávozottak) külföldön komoly harcot vívtak a görög emigránsokkal. Ők voltak azok, akiknek zászlaján először jelent meg az ún. verginai csillag, s később ez a zászló lett a macedón állam zászlaja. A szerző ezután felsorolja, hogy a fent említett helyzet (tehát a szomszédok Macedóniával kapcsolatos magatartása) miatt milyen komoly politikai és gazdasági károkat szenvedett Macedónia. Az így felgyülemlett sérelmeknek az lett a következménye, hogy a politikusok ideológusai és populista értelmiségijeik segítségével a múlt és a régi mítoszok felélesztése felé fordultak annak érdekében, hogy megerősítsék a nemzet egységét, és csökkentsék a rájuk nehezedő stresszt.

Ma tehát Macedóniában erőteljesen zajlik a név és identitás védelmének folyamata. Ez a Macedónia antik múltja iránti megnövekedett érdeklődéssel, Nagy Sándor mítoszának felélesztésével, szobrainak felállításával kezdődött, és folytatódott a névhasználatra vonatkozó jogok bizonyítékainak erőteljes keresésével, a múltban történő vájkálással. A kormány hatalmas pénzeket áldozott a régészeti ásatásokra, s az eredeti antik emlékeket szó szerint a kormány épülete előtti utcaszakaszon állították fel. Miután 2008-ban Görögország vétóval megakadályozta Macedónia NATO-tagságát, Szkopje elkezdte utánozni a görög módszert: modern objektumokat (repülőtereket, autópályákat, stadionokat) híres antik személyekről neveztek el. A szerző bőven sorolja, hogy a kormány (nem igazán átlátható módszerekkel) milyen jelentős összegeket áldozott a nemzeti mitológiára alapozott propagandára. A már felállított és még felállítandó szobrok és egyéb emlékművek célja, hogy igazolják az antikvitástól a mai napi tartó folytonosságot.

Proeva szóvá teszi, hogy különféle nem történész értelmiségiek (újságírók, orvosok, építészek, jogászok stb.) kíméletlen kritikát zúdítottak a történész szakma számos képviselőjére, a közvéleményt elárasztották a történelemről szóló saját igazságaikkal. Nekik ugyanis a hivatásos történészektól eltérően nem jelent problémát, hogy eszközöket találjanak saját »tudományos« műveik számára. A tőlük eltérő véleményen lévő történészek lejárására elegendő volt annak hangoztatása, hogy a nemzetellenes kommunisták számára dolgozó történészek nem csupán meghamisították a történelmet, de meg is semmisítették azokat a bizonyítékokat, melyek lehetővé tennék a valódi történelem rekonstruálását.

Ezek az önjelölt történészek azután a legképtelenebb állításokkal hozzakodnak elő. Egy Kanadában élő macedón mérnök például azt állította, hogy a teljes mai szláv szókészlet az antik macedón nyelvvel van kapcsolatban. Szerinte ez azt jelenti, hogy az a nyelv szláv volt, hiszen ebben a térségben nem volt migráció, a szlávok mindig is jelen voltak a Balkánon. Az Iliászt szerinte ezen a szláv-macedón nyelven írták. Állításait azután átvették az újdonsült és önjelölt macedóniai „történészek” is. Proeva ezután bőven sorolja ezen „történészek” hajmeresztő állításait. Ami azonban még ennél is rosszabb, megalkuvás okán jó néhány történész beállt azok sorába, akik beálltak a nemzeti mitológia szolgálatába. Az egyik klasszika-filológus és történész például azt javasolta, hogy a Nagy Sándor és utódainak korát jelölő hellenizmus fogalma helyett ezentúl a *macedónizmus* terminológiáját használják.

A szerző felteszi a kérdést, hogy vajon hol vannak azok a történészek, akik valóban szakmai szempontok alapján foglalkoznak a múlt vitatott kérdéseivel. Úgy látja, hogy a felmerülő kérdésekre adott válaszok az adott történészek politikai hitvallásától függenek. A jelenlegi macedón nemzetépítést keményen bíráló tanulmányt ezzel a némi felmentést is adó mondattal zárja: „A jelenkori macedón nemzeti mítosz a régi történelmi mítoszok felhasználásának iskolapéldája, amelynek célja, hogy megőrizze a szomszédok által a saját nemzeti mítoszaik segítségével tagadott (macedón) identitást és az államot, amelyért a jugoszláv államon belüli közel félévszázados fennállás után, sajnos ismét harcolni kell.”

Nada Proeva: Suvremeni macedonski mit kao odgovor na nacionalne mitove suseda: albanski panilizam, bugarski pankratizam i grčki panhelenizam (A modern macedón mítosz, mint a szomszédok nemzeti mítoszaira – az albán pánillirizmusra, a bolgár pankratizmusra és a görög pánhellénizmusra – adott válasz). *Zgodovinski časopis*, 2010/1–2. 176–219.